

ΑΡΧΑΙΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

A1

Επομένως, οι αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως ούτε αντίθετα με τη φύση, αλλά (υπάρχουν) σ'εμάς που έχουμε από τη φύση την ιδιότητα να τις δεχτούμε, και που τελειοποιούμαστε με τη διαδικασία του έθους.

Επιπλέον, για όσα υπάρχουν σ' εμάς εκ φύσεως, πρώτα αποκτούμε τις δυνατότητες αυτών, και ύστερα προχωρούμε στις αντίστοιχες ενέργειες (πράγμα το οποίο γίνεται φανερό στις αισθήσεις μας • πράγματι, τις αισθήσεις (της όρασης ή της ακοής) δεν τις αποκτήσαμε επειδή είδαμε ή ακούσαμε πολλές φορές, αλλά, αντίθετα, έχοντας τις κάναμε χρήση τους • δεν τις αποκτήσαμε έχοντας κάνει και ξανακάνει χρήση τους) • τις αρετές όμως τις αποκτούμε, αφού πρώτα τις εφαρμόσουμε στην πράξη, όπως ακριβώς (γίνεται) και στις άλλες τέχνες • αυτά δηλαδή που πρέπει να κάνουμε, αφού τα μάθουμε, τα μαθαίνουμε κάνοντας τα • για παράδειγμα οικοδόμοι γίνονται οικοδομώντας και κιθαριστές παίζοντας κιθάρα • με τον ίδιο τρόπο λοιπόν κάνοντας δίκαιες πράξεις γινόμαστε δίκαιοι, κάνοντας σώφρονες πράξεις σώφρονες και κάνοντας ανδρείες πράξεις ανδρείοι.

B1

Ο Αριστοτέλης αφού αναφέρθηκε στα μέρη της ψυχής προχώρησε στη διάκριση των ανθρώπινων αρετών. Σύμφωνα με τον φιλόσοφο αυτές διακρίνονται στις

α)διανοητικές αρετές που έχουν σχέση με το το «**λόγον έχουν**» μέρος της ψυχής (μέρος στο οποίο κυριαρχεί η **διάνοια, η νόηση**) και ως τέτοιες μπορούμε να αναφέρουμε τη σύνεση, τη σοφία και τη σωφροσύνη. Η γένεση και αύξησή τους οφείλεται **στη διδασκαλία** για τον λόγο αυτό χρειάζεται **χρόνος και πείρα** για να αποκτηθούν. Πολύ σημαντική είναι η ευθύνη του διδάσκοντα μιας και αφού μιλάμε για διδασκαλία εκείνος θα αναλάβει να οδηγήσει το άτομο στην απόκτηση αυτών.

β) ηθικές αρετές (αυτές έχουν σχέση με το επιθυμητικό ή ορεκτικό μέρος της ψυχής στο οποίο μετέχει και μέρος του λογικού μέρους της ψυχής). Μερικές από αυτές είναι η δικαιοσύνη, η γενναιοδωρία ή ελευθεριότητα, πραότητα, μεγαλοψυχία, αλληλοσεβασμός, η ανδρεία κ. α. **Αυτές ο άνθρωπος τις αποκτά με τον εθισμό, τη συνήθεια που δημιουργείται με την επίμονη άσκηση σε έναν συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς.** Άλλωστε υπάρχει σύμφωνα με το φιλόσοφο ετυμολογική συγγένεια μεταξύ των λέξεων «ήθικη» και «έθος». Εκτός από αυτό ο Αριστοτέλης πίστευε ότι το **έθος** (ο εθισμός ή η άσκηση σε ένα συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς) εξαρτάται

σε μεγάλο βαθμό από το **ἦθος**. Η ηθικοποίηση είναι προϊόν συνήθειας επομένως στην περίπτωση των ηθικών αρετών **την ευθύνη για την απόκτησή τους έχει το ίδιο το άτομο - μαθητής** ο οποίος με προσωπική και ελεύθερη επιλογή μέσω της καθημερινής συνεχούς άσκησης και της πρακτικής δραστηριότητας θα εκδηλώσει τις ανάλογες ηθικές συμπεριφορές. Στην προσπάθεια αυτή του ατόμου δεν πρέπει να παραβλέπουμε την σημαντική βοήθεια που του παρέχεται από την οικογένεια, την πολιτεία αλλά και το νομοθετικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κινείται αυτό.

Στο σημείο **«ἢ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίγνεται»** ο Αριστοτέλης με **καταφατικό τρόπο** αναφέρει ότι η ηθική είναι **ἀρρηκτα συνδεδεμένη με τον εθισμό δηλαδή την άσκηση του ατόμου σε ένα ορισμένο τρόπο συμπεριφοράς**. Άλλωστε ο φιλόσοφος αναφορικά με τον τρόπο που οι άνθρωποι γίνονται αγαθοί **απορρίπτει τόσο τη φύση** (αφού είναι κάτι το οποίο δεν μπορεί να εξαρτάται από εμάς) **όσο και την διδασχὴ** (λόγω του ότι δε μπορεί να έχει αποτέλεσμα σε όλους). **Μόνο λοιπόν η συνήθεια και η επανάληψη μπορούν να οδηγήσουν στην απόκτηση της ηθικής αρετής.**

Και μέσω της **αποφατικής διατύπωσης «οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»** ο φιλόσοφος **επισημαίνει την σημασία του εθισμού για την απόκτηση των αρετῶν αυτών**. Ωστόσο, αν και πιστεύει ότι αυτές **δεν είναι ἐμφυτες στον άνθρωπο**, θεωρεί ότι ο άνθρωπος **μπορεί να τις αποκτήσει γιατί έχει από τη φύση του την προδιάθεση, ἐν δυνάμει** την ικανότητα να την δεχθούν και έτσι να τελειοποιηθούν. Η ολοκλήρωση όμως αυτή θα γίνει **«διὰ τοῦ ἔθους»**. Με την απόκτηση της αρετής, ο άνθρωπος γίνεται τέλειος **«τελειούμενοις»** και εκπληρώνει το **σκοπό (=τέλος) της υπάρξεώς του**.

B2

Προκειμένου να οδηγηθεί ο Αριστοτέλης σε αυτή την θέση, στηρίζεται στη διάκριση των εννοιῶν **«δύναμις» και «ἐνέργεια»** για τον λόγο αυτό θα πρέπει να κάνουμε μία αναφορά στη σημασία αυτών των λέξεων για τον φιλόσοφο. Σύμφωνα με το αντίστοιχο σχόλιο του **σχ. Βιβλίου** η διάκριση -που **συχνά είναι αντιθετική**- αυτών των εννοιῶν είναι θεμελιώδης στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη. **Δύναμις είναι η δυνατότητα που έχει ένα πράγμα ή ένα ὄν να γίνει ή να κάνει κάτι ενώ Ενέργεια είναι η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας**. Για να κατανοήσουμε καλύτερα τα παραπάνω θα μπορούσαμε να πούμε ότι **κάθε ὄν αποτελείται από δύο στοιχεία αδιάσπαστα ενωμένα μεταξύ τους την ὕλη και τη μορφή**. Η ὕλη είναι η δυνατότητα του ὄντος να γίνει ή να κάνει κάτι (δυνάμει) και **περιέχει μέσα της τη μορφή**. Αν υπάρξουν οι κατάλληλες προϋποθέσεις θα την αποκτήσει και **ἐνεργεία**. Γενικά ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η δεύτερη έχει μεγαλύτερη αξία από την πρώτη. Στη συγκεκριμένη ενότητα συνδέει **τὰς δυνάμεις με το πρότερον και τὰς ἐνεργείας με το ὕστερον** εννοώντας **ΠΡΟΣΟΧΗ ὅτι οι δυνάμεις έχουν χρονική μόνο προτεραιότητα (ὄχι αξιολογική) έναντι των ενεργειῶν**.

Το καινούριο του αποδεικτικό επιχείρημα ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί **ξανά παραδείγματα** αυτή τη φορά όχι από τους νόμους της φύσης (πέτρα και φωτιά) αλλά **από τον ίδιο τον άνθρωπο** και συγκεκριμένα τις φυσιολογικές λειτουργίες του (αισθήσεις) καθώς και τις δραστηριότητές του (τέχνες). Γίνεται λοιπόν και πάλι φανερό ότι ο Αριστοτέλης κάνει **αφετηρία της σκέψης του τα απλά δεδομένα της εμπειρίας** και της καθημερινής ζωής.

Αντιδιαστέλλει λοιπόν, **τα γνωρίσματα** που έχει ο κάθε άνθρωπος **από τη φύση** (όπως είναι οι αισθήσεις) **από τις αρετές**. **Για τα φυσικά γνωρίσματα αναφέρει ότι ο άνθρωπος πρώτα έχει τη δυνατότητα να ενεργήσει (δυνάμει) και έπειτα έρχεται η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας (ένεργεια) χωρίς να χρειάζεται ο εθισμός με την επανάληψη**. Δε χρειάζεται δηλαδή να ασκηθούμε πολλές φορές στο να βλέπουμε και μέσω αυτής της άσκησης να αποκτήσουμε την **ικανότητα** της όρασης, γιατί η δυνατότητα της όρασης όπως και της ακοής **υπάρχει ήδη μέσα μας εκ φύσεως πλήρως αναπτυγμένη ώστε να πραγματοποιηθεί (να χρησιμοποιηθεί)**. Για την ενεργοποίηση και πραγμάτωσή τους (των αισθήσεων) δεν είναι καθόλου απαραίτητη η επαναλαμβανόμενη χρήση τους.

Όταν όμως πρόκειται **για τις αρετές** όλα συμβαίνουν με τον **ακριβώς αντίθετο τρόπο**. **Πρώτα δηλαδή τις εφαρμόζουμε στην πράξη και μετά τις αποκτούμε**. Αν και έχουμε όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα τις προϋποθέσεις να δεχθούμε τις ηθικές αρετές δεν μπορούμε να πούμε ότι αυτές υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως. Στην περίπτωση αυτή **προηγείται η ενέργεια δηλαδή η επαναλαμβανόμενη άσκηση σε μία αρετή και μετά ακολουθεί η κατάκτησή της (δύναμις)**. Το επιχείρημα αυτό του Αριστοτέλη στηρίζεται ακριβώς πάνω στην **αντίθεση των φυσικών γνωρισμάτων του ανθρώπου και των ηθικών αρετών**. Αυτό μας **το εξηγεί** μέσω του παραδείγματος με τις τέχνες και συγκεκριμένα **με την τέχνη του οικοδόμου και του κιθαριστή**. Όπως λοιπόν, γινόμαστε οικοδόμοι ασκώντας χτίζοντας σπίτια και κιθαριστές παίζοντας κιθάρα έτσι γινόμαστε δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες κάνοντας σώφρονες πράξεις και ανδρείοι κάνοντας ανδρείες πράξεις.

Το επιχείρημα του Αριστοτέλη της δεύτερης ενότητας για την απόδειξη του ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως είναι το εξής:

Α προκείμενη: Για όσα έχουμε μέσα μας από τη φύση προηγείται η δυνατότητα να ενεργήσουν και έπειτα ακολουθεί η ενέργεια δηλαδή η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας, η εφαρμογή στην πράξη *(για την τεκμηρίωση αυτής της προκείμενης χρησιμοποιήθηκε το παράδειγμα των αισθήσεων)*.

Β προκείμενη: Στις ηθικές αρετές όμως συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο· πρώτα τις εφαρμόζουμε (προηγείται δηλ. η ενέργεια, η άσκηση, οι εμπειρίες) και μετά τις αποκτούμε *(η τεκμηρίωση της δεύτερης προκείμενης στηρίζεται στο παράδειγμα των τεχνών)*.

Συμπέρασμα:

Αφού λοιπόν με την ηθική αρετή δε συμβαίνει αυτό που συμβαίνει με αυτά που έχουμε μέσα μας εκ φύσεως είναι φανερό ότι οι **ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως.**

B3

Πριν από όλα όμως ο Αριστοτέλης χρειαζόταν να κάνει μια σημαντικότερη διάκριση. Ας παρακολουθήσουμε πώς οδηγήθηκε στη διάκριση αυτή : Η ψυχή του ανθρώπου, είτε ο Αριστοτέλης, αποτελείται κατ' αρχήν από δύο μέρη, από το *λόγον* και *έχον* μέρος και από το *άλογον* (με δικής μας διατύπωση : ο άνθρωπος ως ζωντανός οργανισμός λειτουργεί με δύο τρόπους : α) με βάση τη λογική του, β) με τρόπους που δεν έχουν καμία απολύτως σχέση με το λογικό του). Η αρχική όμως αυτή διμερής «διαίρεση» κατέληξε σε μια τριμερή «διαίρεση», αφού ο Αριστοτέλης διέκρινε τελικά α) ένα καθαρά *άλογον* μέρος της ψυχής, β) ένα καθαρά *λόγον έχον* μέρος της, και γ) ένα μέρος που μετέχει και του *άλογου* και του *λόγον έχοντος* μέρους της ψυχής. Το πρώτο, είπε, έχει σχέση με τη διατροφή και την αύξηση του ανθρώπινου οργανισμού και άρα δεν έχει καμία απολύτως σχέση με την αρετή· το τρίτο (ο ίδιος το ονόμασε *επιθυμητικόν*) έχει σχέση με τις αρετές που περιγράφουν τον χαρακτήρα του ανθρώπου (ηθικές αρετές), ενώ το δεύτερο, που αφορά απόλυτα και καθαρά το λογικό μας, έχει σχέση με τις διανοητικές μας αρετές (με τη σοφία λ.χ. ή τη φρόνηση). Έτσι ο Αριστοτέλης κατέληξε να διακρίνει τις ανθρώπινες αρετές σε ηθικές και διανοητικές.

B4

οὔσης : ουσία, ουσιώδης
ἔσχηκε : σχέση, περιεκτικός
πεφυκόντων : φύση, φυτικός
χρησάμενοι : χρήση, εύχρηστο
μανθάνομεν : μάθηση, μαθησιακός

ΑΙΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ**Γ1**

Νομίζω (ή φαντάζομαι) δηλαδή ότι όλοι σας ξέρετε, ότι ως τώρα έχουν γίνει πολλά παρόμοια γεγονότα, που στην αρχή όλος ο κόσμος τα θεώρησε ως συμφορές και συμπονούσαν αυτούς που (τα) έπαθαν, ύστερα όμως αντιλήφθηκαν ότι τα ίδια ακριβώς είχαν γίνει αιτία μεγίστων αγαθών. Και γιατί πρέπει να πάμε μακριά (ή να πούμε περισσότερα); Ακόμη και σήμερα θα μπορούσαμε να διαπιστώσουμε ότι οι πρώτες πόλεις, εννοώ την Αθήνα και τη Θήβα, έφθασαν σε μεγάλη ακμή όχι με την ειρήνη, παρά με τα ατυχήματα που δοκίμασαν πρώτα με τον πόλεμο και ύστερα ανέλαβαν πάλι και από αυτές ότι η πρώτη απέκτησε την ηγεμονία της Ελλάδος, η δε δεύτερη ότι έγινε τόσο μεγάλη σήμερα όσο ποτέ κανένας δεν το περίμενε να γίνει. Διότι η φήμη και η δόξα αποκτώνται όχι με την ησυχία παρά με τους αγώνες.

Γ2.

ὕμᾱς	: ἔ
πόρρω	: πορρωτάτω
ἀγαθῶν	: εὖ
αὐτὰς	: ὑμῶν αὐτῶν
ἡγεμόνα	: ἡγεμόσι(ν)
οἶμαι	: ὄφετο
ὑπέλαβον	: ὑπειλήφθαι
τοῖς παθοῦσι	: τοῖς πεισομένοις
ἔγνωσαν	: γνοίη
καταστᾶσαν	: κατάστηθι

Γ3α.

ὕμᾱς	: υποκείμενο του ειδικού απαρεμφάτου (οὐκ) ἄγνοεῖν (ετεροπροσωπία)
συμφορᾶς	: κατηγορούμενο στο ἄς μέσω του απαρεμφάτου εἶναι που ανήκει στο συνδετικό ρήμα εἰμί
τοῖς παθοῦσι	: ἑναρθρη επιθετική μετοχή ως αντικείμενο στο ρήμα συνηχθέσθησαν
τί	: αιτιατική της αιτίας στο απαρέμφατο λέγειν
λαβούσας	: ονοματική κατηγορηματική μετοχή λόγω της εξάρτησης από το ρήμα εὕρομεν ἄν με υποκείμενο τὰς πόλεις συνημμένη
ἡγεμόνα	: κατηγορούμενο στο «την μέν» μέσω της μετοχής καταστᾶσαν που ανήκει σε συνδετικό ρήμα.

Γ3β.

Α' τρόπος : Ὁ ῥήτωρ εἶπεν τὰς γὰρ ἐπιφανείας καὶ λαμπρότητας οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγῶνων γίγνεσθαι φιλεῖν

Β' τρόπος : ... ὅτι αἱ γὰρ ἐπιφάνειαι καὶ λαμπρότητες οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλὰ ἐκ τῶν ἀγῶνων γίγνεσθαι φιλοῖεν